

CHÁPE NUSSBAUMOVÁ SPÔSOBILOSTI AKO SLOBODY?¹

ULRICH WOLLNER, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, Katedra filozofie, Banská Bystrica, SR

WOLLNER, U.: Does Nussbaum Understand Capabilities as Freedoms?
FILOZOFIA, 76, 2021, No 2, pp. 97 – 109

The aim of the article is to analyse and interpret the conceptualization of Nussbaum's capabilities as freedoms. In the first part, we will focus on the main characteristics of the capability approach, of which Martha C. Nussbaum, together with Amartya Sen, is the main exponent. In the next section, we focus on the questions: Is it appropriate to apply Berlin's distinction typology between "negative liberty" and "positive liberty" to Nussbaum's understanding of capabilities? Is it adequate to equate her understanding of competences with "positive liberty"? Is it appropriate to use the terminology of freedom for the objectives that the capability-based approach seeks to achieve?

Keywords: Martha C. Nussbaum – Capability approach – Central capabilities – Political freedom – Isaiah Berlin

Politicko-filozofický koncept Marthy C. Nussbaumovej nadväzuje na myšlienky dvoch vplyvných moderných autorov. Prvým je John Rawls, ktorého politickú filozofiu vo svojich dielach kritickým spôsobom reflektuje.² Druhým je zakladateľ koncepcie prístupu zameraného na spôsobilosti (*capability approach*), indický ekonóm a politický filozof Amartya Sen. Sen sa odvolával na jednoduchú intuíciu, podľa ktorej človek môže žiť dobrý (kvalitný) život nie vtedy, keď má veľa zdrojov (príjmy a bohatstvo), ale keď sa môže rozvíjať v rôznych aspektoch svojho života (zohľadňuje kvalitu života). Preto odmietol kritérium príjmu pri určovaní kvality života človeka a neurobil slobodu jednotlivca závislú od výšky hrubého domáceho produktu (HDP). Podľa jeho názoru zdroje nie sú vhodným indikátorom dobrého života, pretože ľudia majú rôzne nároky na zdroje a rôzne možnosti ich využitia. Zdroje, ktoré v praxi nie sú efektívne na zlepšenie toho, čím môže človek byť, sú teda bezcenné, aj keď by sa v zásade mohli

¹ Ďakujem anonymným recenzentom časopisu *Filozofia* za podnetné pripomienky k predchádzajúcej verzii štúdie.

² Nussbaumová napríklad kritizuje Rawlsovu teóriu spravodlivosti za to, že nedokázala primerane riešiť potreby a požiadavky ľudí so zdravotným postihnutím. Bližšie pozri Siegel (2019, 550 – 554). Napriek tomu Nussbaumová považuje svoju teóriu za „rozšírenie alebo doplnenie Rawlsovej teórie“ (Nussbaum 2006, 69).

použiť na takéto zlepšenie. Ide mu o posun zamerania z toho, čo by sme považovali za spravodlivé rozdelenie zdrojov (kto koľko získa), na to, čo treba urobiť, aby sme pomohli všetkým žiť plne ľudský (kvalitný) život. Senova teória reflektuje ľudskú diverzitu a explikuje dosah individuálnych, sociálnych, politických a ďalších faktorov na ľudské blaho.³ Nussbaumová túto koncepciu rozvíja, dopĺňa ju o nové prvky, ale ponúka inú verziu prístupu zameraného na spôsobilosti.

Cieľom tejto štúdie je skúmať otázky: Chápe Nussbaumová spôsobilosti ako slobody? Je vhodné použiť terminológiu slobody pre ciele, ktoré chce dosiahnuť prístup zameraný na spôsobilosti? Aby sme mohli zodpovedať uvedené otázky, rozdelíme naše skúmanie do dvoch častí. V prvej časti sa sústreďujeme na charakteristiku prístupu zameraného na spôsobilosti. Začneme od diferencie medzi „spôsobilosťami“ a „fungovaním“, ktoré tvoria kardinálne kategórie prístupu zameraného na spôsobilosti. V druhej časti budeme skúmať, či Nussbaumovej chápanie spôsobilostí možno interpretovať prostredníctvom Berlinovej dualitnej typológie slobody, ktorá sa aj v súčasnej politickej filozofii pokladá za vplyvnú, až kánonickú.⁴ Z tohto dôvodu je naším zámerom túto typológiu v stručnosti objasniť.

1. Charakteristika prístupu zameraného na spôsobilosti

Na začiatok považujem za nevyhnutné charakterizovať podstatu Nussbaumovej teórie prístupu zameraného na spôsobilosti,⁵ ktorá je založená na normatívnom tvrdení: slobodu dosiahnuť blaho treba chápať z hľadiska spôsobilostí ľudí, to znamená ich skutočných príležitostí robiť a byť tým, čo majú dôvod oceniť. Podstata tejto teórie tkvie v diferencovaní medzi kardinálnymi kategóriami, ktorými sú „fungovanie“ (*functioning*) a „spôsobilosť“ (*capability*). V stručnosti možno fungovanie charakterizovať ako činnosti, ktoré človek môže uskutočniť. Chôdza, čítanie, vzdelávanie, sebaúcta, hlasovanie vo voľbách, účasť na diskusii alebo konanie sú príkladmi fungovania. Čím lepšie ich človek rozvíja, tým lepšie (kvalitnejšie) žije.⁶ Fungovanie však nemusí byť „obzvlášť aktívne“, je na jednotlivcovi, aby sa rozhodol, či bude fungovanie realizovať (Nussbaum 2011, 25). V takomto prípade sa môže fungovanie pokladať za potenciálne fungovanie.

³ Bližšie pozri Palovičová (2011, 836 – 839; 2012; 2013).

⁴ Napriek mnohým kritikám Berlinovej typológie.

⁵ V časopise *Filozofia* pozri Palovičová (2011, 839 – 841), Berdinesen (2018, 313 – 317).

⁶ Fungovanie predstavuje výzvu pre jednotlivé vlády. „... ak raz identifikujeme skupinu obzvlášť dôležitých fungovaní v ľudskom živote, potom sa môžeme pýtať, čo s nimi robia spoločenské a politické inštitúcie. Dávajú ľuďom to, čo potrebujú, aby boli spôsobilí fungovať všetkými týmito spôsobmi? A robia to na minimálnej úrovni, alebo poskytujú občanom dobré fungovanie?“ (Nussbaum 1992, 214)

Čím sa vyznačujú spôsobilosti? Spôsobilosti sú príležitosťou vybrať si. Pojem *sloboda zvolit' si* je tak zabudovaný do pojmu *spôsobilosť* (Nussbaum 2011, 25). Nussbaumová spôsobilosti vníma ako odpovede na otázku: „Čo je táto osoba schopná robiť a čím byť?“ (Nussbaum 2011, 20) Spôsobilosti „... majú hodnotu samy osebe ako sféry slobody a výberu“ (Nussbaum 2011, 25). Je nutné, aby ľudia svoje rodia sa cenné spôsobilosti⁷ rozvinuli do zreých spôsobilostí.⁸ Spôsobilosti však nie je správne propagovať ako také, pretože existujú dôležité spôsobilosti (voliť), pomerne triviálne spôsobilosti (viest' sa na motorke bez prilby), ale aj zlé spôsobilosti (krutosť) (Nussbaum 2006, 166, 182). Preto treba podporovať len tie, ktoré prešli „skúškou správnosti“ na základe predchádzajúceho vyhodnotenia. Musí existovať predbežné hodnotenie, ktoré rozhodne, ktoré spôsobilosti sú dobré a ktoré sú medzi tými dobrými tie najdôležitejšie,⁹ teda najjasnejšie zapojené do definovania minimálnych podmienok na život s ľudskou dôstojnosťou¹⁰ (Nussbaum 2006, 166).

Áký je vzťah medzi týmito kardinálnymi kategóriami? Podľa Nussbaumovej „nevyvinuté“, implicitné alebo embryonálne spôsobilosti sú „potrebné na fungovanie: vyvolávajú nárok, pretože existujú a sú v stave neúplnej realizácie. Sú to podmienky, ktoré siahajú smerom k určitému spôsobu činnosti, vyžadujú si jeho splnenie. Ak táto činnosť nikdy nedôjde, sú prerušené, bezvýsledné, neúplné“ (Nussbaum 1987, 31). Potreba na fungovanie je uspokojená vtedy, keď sa tieto implicitné alebo potenciálne spôsobilosti stanú skutočnými spôsobilosťami. Inak povedané, mali by sme podporovať rozvoj vlastných dobrých potenciálnych spôsobilostí a následne ich realizovať vo fungovaní. Nussbaumová (2006, 164 – 165) súhlasí so Senovým názorom, že jednotlivci majú rôzne potreby zdrojov a rôzne spôsobilosti premeniť zdroje na fungovanie. Každé fungovanie zodpovedá spôsobilosti, ktorá je skutočnou príležitosťou, ktorú musí dosiahnuť toto fungovanie. Fungovanie je „... aktívna realizácia jednej alebo viacerých spôsobilostí“ (Nussbaum 2011, 25).¹¹ V terminológii Nussbaumovej teda fungovanie stojí vo vzťahu k spôsobilosti, výsledok je vo vzťahu k príležitosti. Ako

⁷ Nussbaumová ich v diele (1987) označuje „B-sposobilosti“ a v neskorších prácach ich nazýva „základné spôsobilosti“.

⁸ Tieto zrele alebo rozvinuté spôsobilosti Nussbaumová označuje za „vnútorné spôsobilosti“. Sú to „rozvinuté stavy samotnej osoby, ktoré sú, pokiaľ ide o samotnú osobu, dostatočnými podmienkami na výkon potrebných fungovaní“ (Nussbaum 2000a, 84).

⁹ Pre každú cennú spôsobilosť by mali existovať minimálne prahové úrovne (*thresholds levels*), tieto úrovne sú nevyhnutne vágne, pretože budú závislé od konkrétneho kontextu a mali by sa stanovíť vo verejnej diskusii (Nussbaum 1997, 300). Ako o tom budem písať, každá vláda si môže určiť vlastné prahové úrovne.

¹⁰ Nussbaumová (2006, 175 – 177) chce reformulovať ideu ľudskej dôstojnosti tak, aby každej ľudskej bytosti boli poskytnuté rozsiahle primárne dobré, ktoré zodpovedajú idei spravodlivosti. K jej chápaniu ľudskej dôstojnosti pozri Bernardini (2010) a Formosa, Mackenzie (2014).

¹¹ Spôsobilosti sú skutočné príležitosti a slobody, ktoré ľudia majú na dosiahnutie hodnotných fungovaní (Terzi 2005, 449).

explikuje Ingrid Robeynsová: „Ak povieme, že osoba A má schopnosť fungovať X, hovoríme, že ak sa A rozhodne (byť alebo urobiť) X, potom sa A podarí (robiť alebo byť) X. Z tohto dôvodu sú spôsobilosti schopné fungovať ako príležitosť k výsledku, alebo ako potenciál k realizovaniu“ (Robeyns 2013, 457).

Je dôležité zdôrazniť, že z Nussbaumovej spisov vyplýva, že spôsobilosť je vhodnejším politickým cieľom ako skutočné fungovanie.¹² V jej dielach je dôraz kladený skôr na spôsobilosti ako na fungovanie a na slobodné rozhodnutie ľudí formovať svoje vlastné životy. To znamená, že ľudia by mali mať možnosť slobodne rozhodovať o tom, čo by chceli urobiť so spôsobilosťami a či by chceli skutočne fungovať alebo nie. Ľudia sú individuálni, odlišujú sa vo svojej spôsobilosti premeniť prostriedky na hodnotné príležitosti (spôsobilosti) alebo výsledky (fungovanie). Uvádza, že dôležitá je spôsobilosť vedúca k určitému typu fungovania, nie samo fungovanie. Práve spôsobilosti majú byť predmetom právnych predpisov o verejnom plánovaní (Nussbaum 1992, 221). Podľa nej by politickým cieľom mali byť funkčné spôsobilosti, iba v tomto prípade sa rešpektuje ľudská sloboda. V článku napísanom s Rosalind Dixonovou konštatuje, že prístup zameraný na spôsobilosti sa: „Zameriava na voľbu alebo slobodu, pričom si myslí, že rozhodujúcou vecou, v ktorej by spoločnosti mali svojich obyvateľov podporovať, je súbor príležitostí alebo podstatných slobôd, ktoré potom ľudia môžu alebo nemusia uplatňovať v praxi: voľba je na nich“ (Dixon, Nussbaum 2011, 4).¹³ Inde píše: „Úlohou slušnej spoločnosti je poskytnúť všetkým občanom (sociálne podmienky) spôsobilosti, a to až do primeranej prahovej úrovne“ (Nussbaum 2006, 182). Byť pod prahovou úrovňou (*threshold level*) spôsobilosti sa musí považovať za nespravodlivé bez ohľadu na to, ako vysoko nad prahovou úrovňou sú ostatné spôsobilosti (Nussbaum 2006, 167).¹⁴ Nussbaumová však nešpecifikuje, kde sa má prahová úroveň nachádzať, ani ktorá osoba alebo ktoré základné princípy rozhodujú o prahových úrovniach. Toto rozhodnutie ponecháva na jednotlivých štátoch (Nussbaum 2011, 41) a uznáva, že v tejto veci budú rozdiely.

¹² Zuzana Palovičová to vyjadrila takto: „Pojem spôsobilosti je v princípe pojmom slobody, reflektuje spektrum možností, ktoré človek má pri rozhodovaní o tom, aký život chce viesť. Len čo tieto slobody má, môže sa rozhodnúť konať v súlade s vlastnými predstavami o spôsobe života, ktorý chce žiť“ (Palovičová 2011, 387). Niektorí autori namietajú, že Nussbaumová by sa mala zaoberať fungovaním, ktoré skutočne vykonávajú jednotlivci, a nie na to, či majú možnosť rozvíjať svoje spôsobilosti. Bližšie pozri Richardson (2000) a Fleurbaey (2006).

¹³ Prístup zameraný na spôsobilosti „... sa snaží poskytnúť jednotlivcom prostriedky, pomocou ktorých môžu rozvíjať svoj potenciál bez ohľadu na to, či sa cieľní príjemcovia rozhodnú tieto prostriedky využívať“ (Stein, Stein 2006, 1216).

¹⁴ Nussbaumová (2011, 37 – 38) argumentuje, že nemožnosť dostať všetkých ľudí nad prahové úrovne pre všetky cenné spôsobilosti zahŕňa tragickú voľbu, ktorá by nás mala viesť k tomu, aby sme sa spýtali, ako môžeme pracovať smerom k budúcnosti, kde takýto stav už nie je. Pre Nussbaumovú bude táto stratégia postačovať, pretože „Ak bol celý zoznam zostavený rozumne a prahy boli stanovené na primeranej úrovni, na túto otázku zvyčajne bude nejaká odpoveď“ (Nussbaum 2011, 38).

Z veľkého množstva spôsobilostí Nussbaumová identifikuje zoznam desiatich „ústredných spôsobilostí“, ktorým prisudzuje štatút práv: „... nesmie dôjsť k ich porušeniu pri sledovaní iných druhov sociálnych výhod“ (Nussbaum 2000a, 14). Súčasný úplný zoznam ústredných spôsobilostí je príležitosťou na: (i) *život*; (ii) *zdravie*; (iii) *telesnú integritu*; (iv) *zmysly, predstavivosť a myslenie*; (v) *emócie*; (vi) *praktický rozum*; (vii) *vzťahy (príslušnosť k)*; (viii) *interakcie s inými živými bytosťami*; (ix) *hru*; a (x) *kontrolu nad prostredím (politickým a materiálnym)* (Nussbaum 2011, 33 – 34).¹⁵ Možno konštatovať, že uvedený zoznam má veľmi normatívny charakter. Podľa Nussbaumovej (1992, 216 a 223) je založený na viere, ktorú zdieľajú všetci ľudia bez ohľadu na ich náboženské a ideologické postoje. Tým vyjadruje silné univerzálne tvrdenia týkajúce sa rozsahu práv, ktoré požaduje. Nussbaumová (2011, 108) zdôrazňuje, že jednotlivé ústredné spôsobilosti sú úmyselne abstraktné a všeobecné, aby tak bol ponechaný otvorený priestor na ich špecifikácie pre rôzne národy a ich zákonodarné orgány. Tým sa vyhla obvineniu z toho, že jej zoznam ústredných spôsobilostí nie je citlivý na rôzne kultúry a spoločenské či náboženské tradície.¹⁶ Z toho vyplýva, že Martha C. Nussbaumová obhajuje hodnotu kultúrnej a náboženskej rozmanitosti, ale zároveň poukazuje na to, že potrebujeme mať univerzálny normatívny rámec. Vráťme sa však k charakteristikám zoznamu ústredných spôsobilostí. Podľa jej názoru zoznam nie je vyčerpávajúci, zostáva otvorený pre revíziu (Nussbaum 2000a, 77) a môže byť predmetom prekrývajúceho sa konsenzu v rawlsovskom zmysle (Nussbaum 2006, 70). Spôsobilosti z jej zoznamu sú tiež, ako tvrdí (2006, 166 – 167), nezastupiteľné (*nonfungible*), to znamená, že stratu jednej spôsobilosti nemožno kompenzovať nadbytkom inej. Pričom všetky spôsobilosti v zozname majú rovnako dôležité postavenie a nie je medzi nimi žiadne lexikálne alebo iné usporiadanie (Nussbaum 2000a, 12). Ďalej konštatuje, že jej verzia prístupu k spôsobilosti sa „... zameriava na ochranu oblastí slobody natoľko ústredných, že ich odstránenie robí život nehodným ľudskej dôstojnosti“ (Nussbaum 2011, 31).

¹⁵ Verzie zoznamu sa od konca osemdesiatych rokov, často v reakcii na kritiku, vyvíjali. Najnovšie pozri v prácach Nussbaum (2000a, 86 – 88; 2006, 76 – 78); Dixon, Nussbaum (2011, 16 – 17). Nussbaumovej zoznam ústredných spôsobilostí úzko súvisí aj s prístupom k ľudským právam. Pozri Nussbaum (1997). Bližšie pozri Stein (2007).

¹⁶ Nussbaumová reagovala na kritiku, že univerzalizáciu jej zoznamu ústredných spôsobilostí možno interpretovať ako prejav imperializmu (Nussbaum 2011, 101 – 107), preto identifikovala niekoľko spôsobov, ktorými „vníma citlivosť na kultúrny pluralizmus“ (Nussbaum 2011, 107 – 112). Pre každý štát môže byť zoznam ústredných spôsobilostí konkretizovaný v závislosti od miestneho kontextu. Je navrhnutý tak, aby poskytoval univerzálny štandard pre posudzovanie kvality života medzi rôznymi kultúrami.

Tieto ústredné spôsobilosti tvoria nevyhnutnú požiadavku na dôstojný život (Nussbaum 2011, 79), majú byť ústavne zaručené (2000a, 5, 56) a majú predstavovať „zdroj politických princípov pre liberálnu a pluralitnú spoločnosť“ (Nussbaum 2006, 70). Podľa jej presvedčenia: „... vláda je zodpovedná za prítomnosť desiatich spôsobilostí na mojom zozname, ak má byť národ aspoň minimálne spravodlivý“ (Nussbaum 2011, 64). Všimnime si, že jej koncept je radikálny. Tvrdí totiž, že nerealizovanie čo i len jednej spôsobilosti z jej zoznamu vedie k nespravodlivosti štátu. Zoznam ústredných spôsobilostí predstavuje prahovú úroveň, ku ktorej majú vlády povinnosť priviesť každého svojho občana.¹⁷ Inak povedané, zoznam desiatich ústredných spôsobilostí treba považovať za súbor návrhov, ktoré môžu vlády a inštitúcie napĺňať v závislosti od úrovne ich sociálneho a ekonomického rozvoja, kultúry a histórie. Prahové úrovne ústredných spôsobilostí sú nevyhnutne vágne, pretože sú závislé od konkrétnych kontextov. Nussbaumová (2006, 181) tvrdí len to, že hranica musí byť daná tak, že najskôr treba identifikovať (extrémny) prah¹⁸ a až potom hľadať vyšší prah, teda úroveň, nad ktorou je možný nielen obyčajný ľudský život, ale aj dobrý život. Tým, že špecifikuje prahové úrovne zoznamu spôsobilostí, ktoré by vlády vo všetkých štátoch mali svojim občanom garantovať, poskytuje „čiasťočný a minimálny obraz sociálnej spravodlivosti“ (Nussbaum 2006, 71).¹⁹ Autorka však nešpecifikuje, ako má štát poskytnúť svojim občanom možnosť aktualizácie spôsobilostí zo svojho zoznamu, a neuvádza ani to, z akých prostriedkov by sa malo zabezpečiť realizovanie týchto spôsobilostí. Na základe uvedených požiadaviek sa dá predpokladať, že takmer žiadny zo všetkých štátov na svete nie je úplne spravodlivý a občania, čo v týchto štátoch žijú, nedisponujú úplnou dôstojnosťou. Zdá sa teda, že zoznam ústredných spôsobilostí je iba súborom morálnych postulátov a normatívnej vízie ľudského života, ktoré sa však nepremietajú do politickej praxe.

2. Spôsobilosti a Berlinova dištinkčná typológia slobody

V ďalšom kroku pristúpime k aplikovaniu Berlinovej dištinkcie medzi „negatívnou slobodou“ a „pozitívnou slobodou“ na Nussbaumovej chápanie spôsobilostí. Predtým

¹⁷ Nussbaumová (2006, 175) zdôrazňuje, že každá zo spôsobilostí uvedených v jej zozname musí byť zaručená všetkým občanom až po určitú primeranú prahovú úroveň. To znamená, že pre ľudí so závažným zdravotným postihnutím sa nemá používať iný zoznam spôsobilostí.

¹⁸ Extrémny prah sa dá podľa Nussbaumovej (2006, 181) určiť tak, že spomedzi mnohých skutočných znakov charakteristickej ľudskej formy života vyberieme niektoré, ktoré sa zdajú natoľko normatívne zásadné, že život bez akejkoľvek možnosti uplatniť jeden z nich na akejkoľvek úrovni nie je úplne ľudským životom, životom hodným ľudskej dôstojnosti.

¹⁹ Nussbaumová vyvinula minimálnu (čiasťočnú) teóriu sociálnej spravodlivosti, v ktorej obhajuje zoznam ústredných spôsobilostí v rámci ľudskej dôstojnosti, na ktoré by mal mať právo každý.

však skúmame, či je pre Nussbaumovú sloboda a s ňou súvisiaca politická sloboda²⁰ dôležitou hodnotou. Môžem sa oprieť o jej konštatovanie: „Spôsobilosti však chápeme [spoločne s A. Senom] aj ako úplný systém slobody, ktorého časti sa navzájom podporujú“ (Nussbaum 1997, 300). Je zrejmé, že v Nussbaumovej terminológii sa spôsobilosti skladajú z niekoľkých spôsobilostí, rovnako ako je celková sloboda človeka tvorená viacerými konkrétnejšími slobodami. Neskôr uviedla: „... popis (*account*), o ktorý sa snažíme [prístup založený na spôsobilosti], by mal chrániť slobody a príležitosti pre každého človeka“ (Nussbaum 2000a, 55). Na inom mieste toho istého diela sa vyjadrila: „... každý život si zaslúžil základnú podporu života a základné slobody a príležitosti“ (Nussbaum 2000a, 247). V inom spise napísala: „Individualita, sloboda a možnosť voľby sú stále statky, a to veľmi dôležité“ (Nussbaum 2006, 217). Z uvedeného je zrejmé, že slobodu jednotlivca si vysoko váži, píše o potrebe jej ochrany, a preto ju môžeme klasifikovať ako liberálnu politicko-filozofickú mysliteľku.

Prejdime k avizovanému skúmaniu, do ktorého z dvoch Berlinom vymedzených typov slobody zaradíme Nussbaumovej ponímanie. Začnime Berlinovým chápaním „negatívnej slobody“, a to z toho dôvodu, že je oveľa jasnejšie, ako je to pri jeho opisoch „pozitívnej slobody“. V neskorej eseji *Final Retrospect* píše: „Negatívnu slobodou som myslel neexistenciu prekážok, ktoré blokujú ľudskú činnosť [...] Rozsah negatívnej slobody závisí od stupňa, v akom takéto prekážky spôsobené človekom chýbajú – od stupňa, v akom sa môžem slobodne vydať touto alebo inou cestou bez toho, aby mi v tom bolo zabránené umelými inštitúciami alebo disciplínami (*disciplines*) alebo činnosťami špecifických ľudských bytostí“ (Berlin 2002a, 325). Ako sa k takémuto chápaniu slobody stavia Nussbaumová? Vyjadrila sa takto: „... naším cieľom nie je iba „negatívna sloboda“ alebo absencia zasahovania štátu, [...] ale namiesto toho úplná schopnosť ľudí byť a zvoliť si tieto veľmi dôležité potreby [myšlienky ľudských práv]“ (Nussbaum 2002, 474).²¹ To znamená, že „negatívnu slobodu“ považuje len za akýsi základný, nevyhnutný cieľ. Jej ambíciou je dosahovať vyšší stupeň slobody, sloboda teda nemá byť len formálna, ale má byť účinná. Uvedenú skutočnosť

²⁰ Richard Schmitt pod politickou slobodou chápe to, že sloboda si vyžaduje viac, ako len schopnosť robiť to, čo človek chce: takáto osobná sloboda existuje iba vtedy, keď to umožňujú sociálne a politické inštitúcie. Záruky slobody prejavu alebo slobody byť politicky aktívnymi sa počítajú iba vtedy, keď existujú inštitúcie, ktoré tieto slobody chránia a presadzujú. Každý z nás závisí od našej osobnej slobody vo vzťahu k sociálnym inštitúciám, ktoré sú okolo nás. Na otázku, čo je to sloboda, možno uspokojivo odpovedať iba tým, že hovoríme o spoločnosti, v ktorej človek žije, a o tom, ako dokáže (alebo nedokáže) zabezpečiť osobnú slobodu svojim občanom (Schmitt 2009, 268 – 269). Analogické chápanie formulovala aj Nussbaumová (2006, 257), keď tvrdí, že v dnešnej dobe je základnou jednotkou, prostredníctvom ktorej ľudia vykonávajú základný aspekt ľudskej slobody, národný štát.

²¹ Tie isté slová opakuje aj v inej práci (Nussbaum 2004, 13). Radikálnejší postoj vyjadrila neskôr (Nussbaum 2011, 65), keď uviedla: „... všetky slobody sú pozitívne, to znamená slobody robiť niečo alebo byť niekým; a všetky vyžadujú zabránenie zasahovania inými.“

potvrzuje veta, ktorá bezprostredne nasleduje: „Všetky spôsobilosti majú teda ekonomický aspekt: dokonca aj sloboda prejavu si vyžaduje vzdelanie, primeranú výživu atď.“ (Nussbaum 2002, 474). Úspešné rozvíjanie osobných spôsobilostí, ktoré si môže každý človek slobodne voľiť, je podmieňované ekonomickými zdrojmi, „aby sme všeobecne obhajovali širokú škálu slobôd a ich materiálne podmienky“ (Nussbaum 2000a, 60). Sú spôsobilosti a s nimi spojená účinná sloboda podmienené len ekonomickými zdrojmi? Podľa Nussbaumovej (2011, 20) spôsobilosť je druhom slobody, v ktorej nejde len o spôsobilosti prebývajúce vo vnútri človeka, ale aj o slobody alebo príležitosti, ktoré vytvára kombinácia osobných spôsobilostí a politického, sociálneho a ekonomického prostredia. Inak vyjadrené, človek má hlboký záujem o to, aby mohol rozvíjať slobodu voľby vrátane možnosti voľby vlastného spôsobu života a politických zásad, ktoré vytvárajú rámec jeho uplatnenia v spoločnosti. Z tohto dôvodu je plauzibilné Nussbaumovej chápanie spôsobilostí interpretovať ako súčasť tradície široko chápaného politického liberalizmu.

Podľa Nussbaumovej (2000b, 227) štát bude musieť zaujať stanovisko k prerozdeleniu bohatstva a príjmov, k zamestnanosti, právam na pôdu, k zdraviu a k vzdelávaniu. Je zrejmé, že jej obhajoba liberálnej koncepcie slobody (sloboda voľby jednotlivca) je sprevádzaná silným dôrazom na potrebu redistribúcie, a teda na ideu sociálnej spravodlivosti. V tomto aspekte sa hlási k myšlienkovému odkazu Johna Rawlsa.²² Možno teda konštatovať, že tradíciu „negatívnych slobôd“ vníma ako nedostatočnú, keďže je presvedčená, že štát musí hrať aktívnu úlohu. Inak vyjadrené, občianske práva (slobody) nemajú slúžiť len na ochranu individua pred zásahom zo strany štátu, ale majú byť nárokmi voči nemu (nárokmi na ich realizáciu v štáte). Martha C. Nussbaumová (2011, 65) štát pokladá za adresáta občianskych požiadaviek, všetky práva občanov si vyžadujú pozitívnu činnosť vlády vrátane výdavkov štátu. Vláda má aktívne (ekonomicky) podporovať svojich občanov tým, že im poskytne možnosť komplexného rozvoja. Zdá sa, že v koncepcii Nussbaumovej si jednotlivец od štátu nárokuje, aby sa spolupodieľal na realizovaní jeho spôsobilostí. Ako píše Nicki Hedgeová a Alison MacKenzieová (2012, 329), prístup zameraný na spôsobilosti nie je upriamený len na spôsobilosť určiť a konať to, čo si človek cení, ale je skôr zakotvený v slobodách vytvárať osobné spôsobilosti v kombinácii s politickým, sociálnym a ekonomickým prostredím. Podľa mojej interpretácie Nussbaumová ponúka takú koncepciu slobody, ktorá zdôrazňuje potrebu materiálnych podkladov pre slobody ľudí. Ide teda o model moderného sociálneho štátu, ktorý poskytuje všetkým svojim občanom príležitosť rozvíjať svoje spôsobilosti.

²² Ako bolo uvedené v poznámke 2, v niektorých iných aspektoch Rawlsovu teóriu kritizuje.

Možno Nussbaumovej chápanie na základe uvedeného zaradiť medzi tie, ktoré patria pod „pozitívnu slobodu“? Aby sme mohli zodpovedať túto otázku, treba aspoň stručne skúmať, ako ju ponímal Isaiah Berlin. Táto úloha však nie je jednoduchá, pretože ako bolo naznačené, Berlin sa pri jej charakterizácii vyjadroval nejasne. Pozitívna sloboda v jeho vymedzení spočíva v prítomnosti niečoho – určitého druhu sebaurčenia (sebatvorby, sebarealizácie, sebarozvoja), nezávislosti alebo autonómie. Ľudia, ktorí sú psychicky zotročení, alebo sú pod vplyvom nejakej závislosti, trpia nedostatkom slobody v tomto zmysle. Jednoducho vyjadrené, nie sú pánmi sami sebe, nie sú schopní vyhodnotiť svoje túžby, ktoré im dávajú impulz konať a rozhodnúť sa, či ich uspokojia. Pozitívna sloboda teda znamená aktívne prekonávanie vnútorných bariér. Berlin sa v súvislosti s pozitívnou slobodou pýta: „Kto mi vládne?“ (Berlin 1997, 59) To znamená, že pozitívne slobodný človek musí mať možnosť ovládať svoj vlastný osud, konať vo vlastnom záujme. Jeho život a rozhodnutia závisia od neho samého, a nie od vonkajšej sily akéhokoľvek druhu.²³

Problém nastáva, keď človek nie je schopný uskutočniť sebakontrolu, ak v ňom absentujú schopnosti sebaovládania. Inak vyjadrené, ak nie je schopný riadiť sa zákonom, ktorý si sám uložil. Ako upozorňuje Isaiah Berlin, niektorí filozofi na uchopenie tohto problému zaviedli diferenciu ľudského *ja* na *ja vyššie* (racionálne, noumenálne) a *ja nižšie* (iracionálne, fenomenálne).²⁴ Tým vyjadrili myšlienku, že človek, v ktorom dominuje *nižšie ja*, si neuvedomuje, čo je preňho najlepšie, teda nie je schopný poslúchať morálny zákon, ktorý je poznateľný len *vyšším ja*. Má v takom prípade niekto alebo niečo suplovať moju neschopnosť riadiť sa mojím *vyšším ja*? Môže sa moja individuálna sloboda, ktorá je limitovaná tým, že je produktom *nižšieho ja*, posilňovať inštitucionálnymi opatreniami, ak tieto opatrenia podporujem? Podľa Berlina existuje zjavná hrozba, že nejaký spoločenský celok (kmeň, rasa, cirkev či štát) môže uplatniť jedinečnú vôľu a potom nás usmerňovať, aby sme získali „vyššiu“ slobodu (Berlin 1997, 60). Takto nás tento spoločenský celok môže ovládať pod zámienkou presadenia tých „správnych“ názorov alebo toho „najlepšieho“ života, teda našich skutočných záujmov, a tým nás „oslobodiť.“ To znamená, že sa jedná o proces negovania individuálnej slobody voľby. Uvedený proces môžeme charakterizovať ako zlovestnú transformáciu pozitívnej slobody.²⁵ Berlin upozorňuje:

²³ Podľa Berlina problematika negatívnej slobody smeruje k pýtaniu: „... koľko dverí je otvorených?“ Problematika pozitívnej slobody je zacielená na hľadanie odpovede na otázky: „... kto ma riadi? Ovládam sám seba, alebo som obeťou?“ (Berlin, Lukes 1998, 93)

²⁴ Táto dištinkcia je podľa Berlina typická pre Kanta, ktorý slobodu stotožnil „... nielen s elimináciou žiadostivosti, ale s odporom voči nim a ich kontrolou“ (Berlin 1997, 64).

²⁵ V tomto procese sa podľa Berlina usiluje o „oslobodenie“ *skutočného ja*, aby toto *ja* mohlo dosiahnuť úroveň tých, ktorí vydávajú rozkazy. Čo následne „... ospravedlňuje niektoré z najstrašnejších foriem útlaku a zotročovania v ľudských dejinách a je to skutočne najnebezpečnejšia a najmä v našom storočí najnásilnejšia interpretácia pojmu pozitívnej slobody“ (Berlin 2002a, 328).

„Akonáhle akceptujem toto hľadisko, som v postavení, keď ignorujem reálne prania ľudí alebo spoločnosti a môžem týchto ľudí týrať, utlačovať a mučiť v mene ich „skutočného“ ja...“ (Berlin 1997, 61). To je však podľa neho recept na paternalizmus, ktorý s ľuďmi zachádza, ako keby neboli slobodní, pretože znemožňuje podmienky autonómnej voľby, čím znemožňuje vlastnú voľbu individua. Jednou z jeho hlavných obáv bolo, že tento koncept slobody sa môže stať ospravedlnením pre utláčajúce formy paternalizmu.²⁶ Nárast vplyvu paternalistických zásahov následne vyúsťuje do snáh chápať jednotlivcov nie ako samostatne si voliace autonómne bytosti, ale ako súčasti väčších (národných, kolektívnych) entít, alebo ako prostriedky smerujúce k nejakému vyššiemu cieľu, ktorý je definovaný ich funkciou vo vzťahu k týmto entitám alebo cieľom. Podľa Berlina individua sa identifikujú s väčšími entitami – svoje ja stotožňujú s národným a spoločenským určovaním seba samého (Berlin 1997, 96).²⁷ Tieto nadosobné, kolektivistické koncepcie *skutočného ja* považoval za veľmi nebezpečné. Odtiaľto je to už len krok k monizmu, teda k nastoleniu jediného platného hodnotového systému, ktorý je hierarchicky nadradený akýmkoľvek individuálnym predstavám o dobrom živote. Monizmus totiž nariaďuje riadiť sa vôľou racionálneho, *vyššieho ja* – a teda všetci tí, ktorí sú v tomto zmysle „slobodní“, musia slobodne robiť to isté (Berlin 1997, 72 – 75, 79 – 82). Inak vyjadrené, monizmus presadzuje preskripcie normatívnych štandardov správania. Nie je tu miesto na pluralitu, pretože v monistickej spoločnosti konflikty a odchýlky nebudú existovať, takúto spoločnosť možno charakterizovať ako totalitnú. Z uvedeného vyplýva, že Berlinovo kritické stanovisko k pozitívnej slobode je ovplyvnené obavou z jej zvrátených dôsledkov. Táto „pozitívna doktrína oslobodenia“ pre neho predstavuje istý rámec mnohých komunistických alebo iných totalitných hnutí (najmä fašizmu a nacizmu). Veľmi dobre si uvedomoval prítlačivosť a moc abstraktných ideálov a vízií o dokonalom človeku a spoločnosti. To v ňom vzbudzovalo obavu z ďalšieho vývoja slobody v demokratických spoločnostiach.

Na základe toho, čo sme uviedli o Nussbaumovej chápaní spôsobilostí, je zřejmé, že „pozitívna sloboda“, tak ako jej rozumel Isaiah Berlin, nie je tým typom slobody,

²⁶ Martha C. Nussbaumová vyjadrila presvedčenie, podľa ktorého môžu existovať dobré dôvody domnievať sa, že určitému paternalizmu sa nedá vyhnúť, alebo je dokonca žiaduci (Nussbaum 2000a, 51 – 56). Ian Carter (2014) považuje Nussbaumovej teóriu za paternalistickú. Naopak, Caroline Harnackeová argumentuje, že prístup zameraný na spôsobilosti nevnučuje to, ako majú ľudia viesť svoje životy, a preto neposkytuje nejaký osobitý príklad dobrého života. Dôvod tohto liberálneho, antipaternalistického postoja tkvie v rešpektovaní ľudskej dôstojnosti (Harnacke 2013, 771).

²⁷ Túto myšlienku jasne vyjadril v eseji *Sloboda*: „Ak nahradíte rodičov za cirkev alebo stranu alebo štát, získate teóriu, na ktorej sú založené mnohé moderné authority. Hovorí sa nám, že poslúchať tieto inštitúcie znamená poslúchať iba samých seba, a to nie je žiadne otroctvo, pretože tieto inštitúcie sa stelesňujú podľa našich najlepších a najmúdrejších, a sebaovládanie nie je obmedzujúce, sebakontrola nie je otroctvo“ (Berlin 2002b, 284).

ktorú predstavujú spôsobilosti. Spôsobilosti sa teda líšia od Berlinovho poňatia „pozitívnej slobody“, a preto toto chápanie nie je vhodným spôsobom, ako charakterizovať slobody prisudzované spôsobilostiam. Najzásadnejšia diferenciácia sa týka toho, že slobodu spojenú so spôsobilosťami nemožno chápať v takej totalitarizujúcej forme, akú Berlin prisúdil „pozitívnej slobode“. Okrem toho možno konštatovať, že spôsobilosti sa, na rozdiel od „pozitívnej slobody“, netýkajú vnútorných postojov ľudí k tomu, čo by mali robiť so svojimi životmi. Nussbaumová (1992, 225) totiž tvrdí, že vláda tu nie je na to, aby prinútila ľudí k nejakému druhu konania, ale aby poskytla všetkým ľuďom potrebné zdroje a podmienky na uskutočnenie týchto krokov. Cieľom vlády nie je nútiť ľudí, aby si aktualizovali svoje spôsobilosti, ale aby sa slobodne rozvíjali. Spôsobilosť fungovať určitým spôsobom nie je, ako poznamenáva Nussbaumová, „... automaticky otvorená všetkým ľuďom, ale musí byť pre nich vytvorená [...] na základe materiálnych a sociálnych podmienok“ (Nussbaum 1987, 49 – 50). Spôsob života si však v konečnom dôsledku vyberajú sami jednotlivci. Úlohou vlády je však zvyšovať možnosti zabezpečujúce ich rozvoj. Môžeme zhrnúť, že podľa Nussbaumovej dobrý (kvalitný) život možno dosiahnuť vtedy, ak budú mať občania vo svojich štátoch prístup k súboru hodnotných spôsobilostí, ktoré možno chápať ako slobody vykonávať hodnotné fungovania.

Záver

V prvej časti štúdie som sa sústredil na hlavné charakteristiky Nussbaumovej prístupu zameraného na spôsobilosti. Už v tejto časti som naznačoval, že je plauzibilné charakterizovať jej chápanie spôsobilostí ako slobody. V druhej časti som poukázal na skutočnosť, že Berlinova dualitná typológia slobody je síce kanonická, ale jeho chápanie „negatívnej slobody“ Nussbaumová považuje len za nevyhnutnú podmienku pre rozvoj skutočných slobôd. Poukázal som na to, že Berlinova predstava „pozitívnej slobody“ sa diametrálne odlišuje od toho, aké slobody prisudzuje Nussbaumová spôsobilostiam. Napriek tomu som dokazoval, že na charakteristiku Nussbaumovej spôsobilostí je vhodné použiť terminológiu slobody, pretože v prístupe zameranom na spôsobilosti sa počíta s takým modelom, pri ktorom má osoba širokú škálu hodnotných alternatívnych možností. Spôsobilosti možno teda chápať ako slobodné príležitosti alebo voľby. Môžeme preto konštatovať, že je koncepcne rozumné chápať spôsobilosti ako slobody. Upozornil som aj na skutočnosť, že Nussbaumovej obhajoba štandardnej liberálnej koncepcie slobody (slobody voľby jednotlivca), je sprevádzaná silným dôrazom na sociálnu spravodlivosť. To v jej chápaní znamená, že musia existovať ekonomické, politické a sociálne podmienky na to, aby sa umožnila skutočná sloboda voľby.

Literatúra

- BERDINESEN, H. (2018): Future Generations and Concepts of Well-Being. *Filozofia*, 73 (4), 305 – 317.
- BERLIN, I. (1997): Dva pojmy svobody. In: Kis, J. (ed.): *Současná politická filosofie*. Preložil M. Znoj. Praha: Oikoymenh, 47 – 99.
- BERLIN, I., LUKES, S. (1998): Isaiah Berlin: In Conversation with Steven Lukes. *Salmagundi*, 120, 52 – 134.
- BERLIN, I. (2002a): Final Retrospect. In: Berlin, I.: *Liberty. Incorporating*. Four Essays on Liberty. Oxford: Oxford University Press, 322 – 328.
- BERLIN, I. (2002b): Liberty. In: Berlin, I.: *Liberty. Incorporating* Four Essays on Liberty. Oxford: Oxford University Press, 283 – 286.
- BERNARDINI, P. (2010): Human Dignity and Human Capabilities in Martha C. Nussbaum. *Iustum Aequum Salutare*, 6 (4), 45 – 51.
- CARTER, I. (2014): Is the Capability Approach Paternalist? *Economics and Philosophy*, 30 (1), 75 – 98.
- FLEURBAEY, M. (2006): Capabilities, Functionings and Refined Functionings. *Journal of Human Development*, 7 (3), 299 – 310.
- FORMOSA, P., MACKENZIE, C. (2014): Nussbaum, Kant, and the Capabilities Approach to Dignity. *Ethical Theory and Moral Practice*, 17 (5), 875 – 892.
- DIXON, R., NUSSBAUM, M. C. (2011): *Abortion, Dignity and a Capabilities Approach*. Chicago: University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper No. 345.
- HARNACKE, C. (2013): Disability and Capability: Exploring the Usefulness of Martha Nussbaum's Capabilities Approach for the UN Disability Rights Convention. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 41 (4), 768 – 780.
- HEDGE, N., MACKENZIE, A. (2012): Putting Nussbaum's Capability Approach to work: re-visiting inclusion. *Cambridge Journal of Education*, 42 (3), 327 – 344.
- NUSSBAUM, M. C. (1987): *Nature, Function, and Capability: Aristotle on Political Distribution. Wider Working Papers WP 31*. Tokyo: United Nations University.
- NUSSBAUM, M. C. (1992): Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory* 20 (2), 202 – 246.
- NUSSBAUM, M. C. (1997): Capabilities and Human Rights. *Fordham Law Review*, 66 (2), 273 – 300.
- NUSSBAUM, M. C. (2000a): *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NUSSBAUM, M. C. (2000b): Women's Capabilities and Social Justice. *Journal of Human Development*, 1 (2), 219 – 247.
- NUSSBAUM, M. C. (2002): Beyond the Social Contract: Toward Global Justice. In: *The Tanner Lectures on Human Values*. Canberra: Australian National University, 415 – 507.
- NUSSBAUM, M. C. (2006): *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Specis Membership*. Cambridge: The Belknap Press.
- NUSSBAUM, M. C. (2011): *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge (Mass.): The Belknap Press of Harvard University Press.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2011): K pojmu sociálneho fungovania. *Filozofia*, 66 (9), 833 – 844.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2012): K Senovej interpretácii ľudského blaha. *Filozofia*, 67 (7), 570 – 581.
- PALOVIČOVÁ, Z. (2013): Senova teória spravodlivosti. *Filozofia*, 68 (4), 265 – 275.
- RICHARDSON, H. S. (2000): Some Limitations of Nussbaum's Capabilities. *Quinnipiac Law Review*, 19, 309 – 332.
- ROBEYNS, I. (2013): The Capability Approach (and Social Justice). In: Gaus, G. – D'Agostino, F. (eds.): *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*. London : Routledge, 456 – 466.
- SCHMITT, R. (2009): *An Introduction to Social and Political Philosophy. A Question-Based Approach*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- SIEGEL, L. (2019): Limity Rawlsovoho prístupu k teórii spravodlivosti v koncepciách Evy F. Kittayovej a Marthy C. Nussbaumovej. *Filozofia*, 74 (7), 543 – 555.
- STEIN, M. A., STEIN, P. (2006): Beyond Disability Civil Rights. *Hastings Law Journal*, 58 (6), 1216 – 1240.
- STEIN, M. A. (2007): Disability Human Rights. *California Law Review*, 95, 75 – 121.
- TERZI, L. (2005): Beyond the Dilemma of Difference: The Capability Approach to Disability and Special Educational Needs. *Journal of Philosophy of Education*, 39 (3), 443 – 459.

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0496/18 *Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii*.

Ulrich Wollner
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra filozofie
Tajovského 40
974 10 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: ulrich.wollner@umb.sk